

Aristotelovi spisi O usnovinama i O proricanju iz snova pripadaju zbirci kraćih psiho-bioloških spisa poznatoj kao Parva Naturalia. Neprijeporno se radi o dva autentična Aristotelova spisa, pri čemu potonji, usprkos svojoj kratkoći, zauzima posebno mjesto u cjelokupnom Corpusu Aristotelicumu, zbog osjetne ironije koja je potpuno nesvojstvena Aristotelovom, inače objektivnom i nepristranom stilu. Prijevodi su sačinjeni prema grčkim izvornicima izdanim u dvojezičnom izdanju Loeb Classical Library (Aristotle, On the Soul - Parva Naturalia - On Breath, No.283, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1955.), a pri prevođenju su korištena i druga izdanja grčkog izvornika (Berlinsko iz 1831. i Pariško iz 1878.), te dva engleska prijevoda (W.S. Hettov i J.I. Beareov).

Aristotel

O usnovinama ^a

458a 35 1. Nakon tih stvari treba istražiti o usnovini, i to najprije u kojem

458b 1 se od dijelova duše ^b pojavljuje, te da li je to djelovanje umnog ili osjetilnog dijela, jer samo tima našim dijelovima nešto spoznajemo. Ako je uporaba vida gledanje, sluha slušanje i uopće osjetilnosti ^c

5 opažanje, ako su neki opažaji zajednički (svim osjetilima), kao što su oblik, veličina, kretanje i tome slično, a drugi su pak zasebiti, kao što su boja, zvuk ili okus, te ako sve što drijema i spava nije uzmožno gledati, a isto je i sa ostalim osjetilnostima, onda je bjelodano da u snovima ništa ne opažamo. Dakle, usnovinu ne opažamo

10 osjetilnošću, ali zacijelo niti mnijenjem. Jer ne kažemo samo da je ono što nam (u snu) prilazi čovjek ili konj, nego da je to također i bijelo ili lijepo, a kojih mnijenje bez opažaja ne izriče ništa niti istinito niti ^d lažno. No u snovima se događa da duša čini upravo to, jer istom

15 držimo kako vidimo da je ono što nam prilazi čovjek i da je bijel. Nadalje, osim o usnovini mi promišljamo i o koječemu drugom, kao kada u budnom stanju nešto opažamo, jer o onome što opažamo često i štogod promišljamo. Isto tako u snovima katkad promišljamo i o drugim stvarima osim prikaza ^d. To bi bilo bjelodano onomu koji bi

20 kad se probudi zadržao snove na umu i pokušao ih zapamtiti. A neki čak gledaju i takve usnovine da im se, primjerice, čini kao da si razbacane stvari sklanjaju po nekom zapamćenom redosljedu. Jer njima se često događa da pred svojim očima sklanjaju na svoje mjesto i nešto drugo osim tih prikaza u snu. Stoga je bjelodano da sve

25 usnovine nisu tek puke prikaze u snu, te da ono o čemu tada promišljamo mnimo uz pomoć mnijenja.

O svemu tome izvjesno je barem toliko da je ono što nas u budnom stanju obmanjuje kada bolujemo, isto što u snu stvara to ^d djelovanje. I onima koji su zdravi pa i onima koji znaju (pravo stanje stvari), Sunce se na isti način čini jednu stopu veliko. No bez

30 obzira da li je predodžbeni dio duše isto što i osjetilni ili nije, prikaza ne nastaje bez gledanja i opažanja nečega. Jer previđa i prečuje tek onaj koji nešto uistinu gleda i sluša, iako ne to što mu se čini. U snu pak ne postoji nikakav podmet niti gledanju, niti slušanju, te općenito niti

459a 1 uopće ikakvom opažanju.

Nije, dakle, istina niti da čovjek u snu ništa ne gleda, niti da osjetilnosti ništa ne trpe. Moguće je, naprotiv, da i vid, pa i ostale osjetilnosti, nešto trpe, a svaka od tih trpnji ponaosob na neki način

5 podražava pojedinu osjetilnost upravo onako kao kada je (čovjek) budan, iako ne baš posve na isti način kao kada je budan. Ponekad pak i mnijenje (onima koji spavaju) kazuje da je viđevina ¹ lažna, baš kao i onima koji su budni, a ponekad je pak (mnijenje) zatomljeno te se povodi za prikazom.

Dakle, bjelodano je da to djelovanje koje nazivamo sanjanjem ne

10 dolazi od rasudnog, niti od razmišljajućeg, pa niti od osjetilnog dijela duše naprosto, jer bi inače (u onoga koji spava) bilo i gledanja i slušanja naprosto. Kako, dakle, i na koji način (nastaje sanjanje) sada treba istražiti. Neka bude pretpostavljeno barem ono što je očigledno,

¹ Το οραμενον je ono na πτο se upravlja pogled, ono πτο se vidi ili gleda.

naime da je to djelovanje osjetilnog dijela, baš kao i sam san. Jer spavanje ne nastaje u jednom (dijelu duše) živih bića, a san

15 u drugome, nego oni nastaju u istome (dijelu)². No budući da je o predodžbi već rečeno u spisima o duši³, i da je s jedne strane predodžbeni dio duše jednak osjetilnom, a s druge da su predodžbeni i osjetilni dio ipak različiti, jer je predodžba kretanje koje nastaje od opažaja u djelatnosti, dok izgleda da je usnovina nekakva prikaza

20 /jer prikazu u snu nazivamo usnovinom, ili naprosto, ili na neki posebni način/, bjelodano je da sanjanje dolazi od osjetilnog dijela duše i to od njega kao predodžbenog.

2. Što je usnovina i kako nastaje najbolje ćemo razmotriti iz onoga

25 što se za sna događa. Osjetnine, svaka kroz svoje osjetilo, u nama stvaraju opažaje, a djelovanje koje iz njih nastaje u osjetilima je prisutno ne samo kada su opažaji djelatni, nego i kada oni minu. Izgleda da je ovome djelovanju vrlo slično ono u predmeta koji se

30 kreću⁴. Jer kod tih stvari pokretalo više ne pokreće dodirujući (pokrenuto). Naime, pokretalo je pokrenulo neku količinu zraka, a ona tako pokrenuta dalje pokreće drugu (količinu zraka), te na taj, 459b 1 dakle, način nastaje kretanje i u zraku i u tekućinama, sve dok se ne zaustavi. Treba pretpostaviti da se nešto slično zbiva i kod preinake. Jer tijelo koje je ugrijano pod djelovanjem topline ugrijava i obližnje tijelo i to se razdjeljuje sve dok se ne dođe do njegova počela. Tako te se to nužno zbiva i s onim dijelom u kojemu je opažanje, budući

5 da opažaj u djelatnosti jest nekakva preinaka. Stoga to djelovanje nije prisutno samo u osjetilima koja nešto opažaju, nego i u onima koja su to prestala činiti, i u dubini i na površini⁵. To je bjelodano kada štogod istovremeno opažamo. Jer djelovanje prati premještanje osjetila, kao kada (pogled premjestimo) sa sunca u sjenu. Tada se,

10 naime, događa da ništa ne vidimo, jer se kretanje prouzročeno svjetlošću još uvijek nalazi u našim očima. Ako pak dugo vremena gledamo samo u jednu boju, bijelu ili zelenu, onda nam se sve na što upravimo pogled čini da je iste takve boje. Ako zatvorimo oči nakon što smo gledali u sunce ili neki drugi sjajni predmet, i ako pažljivo

15 promotrimo, čini nam se da u pravcu (gdje se nalazi podmet) vidimo njegovu sliku, najprije u istoj onoj boji, zatim se ona mijenja u crvenu, a potom u grimiznu, sve dok ne dođe do crne boje i konačno ne iščezne. I kada se ljudi okrenu od predmeta koji se kreću, primjerice od rijeka,

20 a ponajviše od onih koje teku velikom brzinom, učini im se kao da se i stvari koje miruju - kreću. Događa se i da ljudi oglušaju od velike buke, da izgube osjetilo njuha od snažnih mirisa, a tako je i u sličnih stvari. Te se stvari, dakle, bjelodano događaju na taj način.

25 Da osjetila brzo opažaju i neznatne razlike, pokazuje ono što se događa sa zrcalima. I zasebno je proučivši, o toj stvari netko bi mogao razmisliti i dvojiti. Iz toga je u isto vrijeme bjelodano da baš kao što osjetilo vida⁶ nešto trpi, isto tako nešto i tvori. Jer kada se

30 u doba mjesečnica žene gledaju u izuzetno čistim zrcalima, površina zrcala postaje poput krvolike magline; ako je pak zrcalo novo, takvu mrlju nije lako otrti, a ako je staro, onda je to lakše učiniti. Uzrok

460a 1 tome, kako rekosmo, jest taj što osjetilo vida ne trpi samo štogod od zraka, već nešto tvori i pokreće, baš kao i sjajni predmeti. Jer osjetilo vida i jest jedna od stvari koje posjeduju sjaj i boju. Stoga

5 je razložno da se u vrijeme mjesečnice oči nahode kao i svaki drugi dio tijela. A i po naravi ih dopada da budu prokrvljene. Zato u vrijeme mjesečnice zbog nemira i uspaljivanja krvi dolazi do

² Ovdje zadržavam J.I. Bearov prijevod, dok W.S. Hett dvojbeno mjesto prevodi posesivnim umjesto partitivnim genitivom.

³ *De Anima*, 429a 1.

⁴ Το φερόμενον je najprikladnije prevesti kao 'nopevina', odnosno to je ono πτο je pokrenuto kretanjem neĖeg drugog.

⁵ Prema J.E. Beareu to se odnosi na dijelove osjetila.

⁶ Aristotel ovdje i u narednim reĖenicama pod pojmom η οψις zacijelo ne podrazumijeva osjetilnost vida, veĖ prije osjetilo vida, odnosno oko.

nama nezamjetljive, ali ipak prisutne promjene u očima žena, /jer je narav sjemena i menstrualnog izljeva ista/, pa one pokreću jednu količinu

10 zraka. Taj zrak prenosi stanovitu kakvoću, /i to upravo onakvu kakvu sam trpi/ na zrak koji se nalazi odmah do zrcala, a taj je opet prenosi na površinu zrcala. Tako se i od haljina one najčišće najbrže uprljaju, jer ono čisto najoštrije očituje ono što bi se na njemu moglo pojaviti, pa ono najčistije očituje i najnezatnija

15 kretanja. Bronca zbog svoje glatkoće jest takva da se na njoj doticaj najbolje opaža, /treba znati da je doticaj zraka poput trenja, otiranja ili ispiranja/, pa zbog toga ono što je čisto jasno očituje mrlju, kakva god da jest. Uzrok tome da se ona ne može brzo odstraniti s

20 novih zrcala jest njihova čistoća i glatkoća. Tada, naime, mrlja prodire u dubinu i širinu takvih ogledala, i to zbog čistoće u dubinu, a zbog glatkoće u širinu. U starih pak ogledala ona ne ostaje, jer mrlja ne prodire na jednak način, već se zadržava na površini⁷. Iz tih je stvari, dakle, bjelodano da kretanje nastaje i od

25 neznatnih razlika, da je opažaj hitar, a uz to i da osjetilo boja ne samo da trpi, nego i (usuprot) tvori. U prilog upravo rečenom svjedoči i ono što se događa sa vinom i mirisnim uljima. Naime,

30 pripremljeno ulje brzo poprira mirise obližnjih stvari, pa i vina trpe isto, i to ne samo od ubačenih ili izmiješanih stvari, nego mirise također poprimaju i od onih stvari koje su metnute ili koje rastu u blizini posuda.

460b 1 S obzirom na prvotno razmatranje, neka jedno bude pretpostavljeno, a to je bjelodano iz rečenog - naime da opažaji ostaju opažljivi i nakon odlaska izvanjske osjetnine. Pored toga, da smo lako obmanuti opažajima kada smo u određenim duševnim stanjima, i to

5 različiti ljudi u različitim duševnim stanjima, poput kukavice u strahu, ili ljubavnika u žudnji, tako te se zbog neznatne sličnosti prvome čini da vidi neprijatelje, a drugome da vidi ono za čime žudi. I to što je više uzbuđen, utoliko je manja sličnost potrebna da mu se

10 tako čini. Isto tako su svi lako obmanuti u srdžbi i svakojakim žudnjama, i to utoliko lakše, što su jače uzbuđeni. Zato se ponekad ljudima u vrućici pričinjavaju životinje na zidovima, zbog neznatne sličnosti sa orisima na zidu koje oni u sebi nekako sastavljaju. A gdjekad te stvari prate i neke bolesti tako da, ako ljudi nisu jako

15 onemoćali, jasno im je da se radi o obmani, ali ako je bolest jača, onda se i kreću prema njima. Uzrok zbivanja tih stvari jest to što nadređenom dijelu duše i onomu u kojemu nastaju prikaze nije dana jednaka moć prosuđivanja. Dokaz za to jest taj što se sunce čini stopu veliko, dok nešto drugo protuslovi toj predodžbi. I kad

20 prekrizimo prste, jedan (predmet) nam se (pod prstima) čini kao da su dva, pa ipak ne kažemo da su dva. Jer je vid nadređen opipu. Ali ako bismo imali samo opip, tada bismo odista prosudili da je jedan predmet dva. Uzrok takvom zavaravanju jest to što nam se ne pričinjava samo kada se osjetnina kreće, nego i kada se samo osjetilo

25 kreće, ukoliko se kreće na isti način kao (što se kreće) i od osjetnine. Mislim, naime, kao što se onima koji plove pričinjava da se zemlja kreće, dok se upravo oko kao osjetilo vida kreće od nečega drugoga⁸.

3. Iz tih je stvari, dakle, bjelodano kako se kretanja koja nastaju

30 od opažaja izvanjskih stvari, kao i onih (koje potiču) iz tijela u kojima se nalaze, pojavljuju ne samo u budnom stanju, nego i kad nastupi to djelovanje koje se naziva san. Zapravo, tada još i više.

461a 1 Jer preko dana su (ta kretanja) potisnuta i zatomljena djelatnim osjetilima i razumom, kao što je manja vatra pokraj velike, i neznatni bolovi i užici pokraj znatnih, koji tek kada prestanu, izlaze na vidjelo i neznatni. Ali noću, zbog djelomičnog mirovanja osjetila

5 i nemogućnosti djelovanja zbog protjecanja topline izvana prema unutra, ona prodiru do počela opažanja^e i (ondje) postaju vidljiva kad se obustavi pomutnja. Valja pretpostaviti da kao što u rijekama nastaju mali vrtlozi, tako i svako pojedino kretanje nastaje

⁷ Neki prevoditelji i tumači cijeli ovaj pasus smatraju kasnijim dodatkom.

⁸ Broda, u ovome sluĖaju.

10 susljedno, pa ponekad ostaje jednako, a ponekad se zbog neke zapreke razlučuje u druge oblike. Zato i nakon jela ili u onih posve mladih, kao u dječaka, ne nastaju snovi. Jer nastaje mnogo kretanja zbog ugrijavanja od hrane. To je isto kao i u vodi - kad je netko

15 silovito uzburka u njoj se ili ne vidi nikakav lik, ili se vidi potpuno iskrivljen, tako da izgleda drugačiji od onoga kakav (odista) jest, ali kad se voda smiri, onda su likovi bistri i jasni. Tako i u spavanju prikaze i zaostala kretanja koja nastaju od opažaja katkad potpuno

20 iščeznu pod djelovanjem znatnijih kretanja kakva su već spomenuta, a katkad su prizori pobrkani i čudnovati, pa usnovine nisu čvrste⁹, što se zbiva u žučljivih osoba, onih u vrućici ili opijenih vinom. Jer sva ta djelovanja, budući duševna, stvaraju mnogo kretanja i pomutnje.

25 Kad se u prokrvljenih životinja obustavi (protok) krvi i kad se ona razluči, preostalo opažajno kretanje od svakog pojedinog osjetila stvara čvrste usnovine, pa snivaču nešto iskrsava na vidjelo i čini mu se da zbog izbijanja opažaja dobivenih osjetilima vida i sluha

30 zaista vidi i čuje, a isto je i s opažajima dobivenim od ostalih osjetila. Zbog pristizanja kretanja odatle¹⁰ k počelu (opažanja) i budnome se pričinja da vidi, čuje i opaža (nešto što ne postoji), te

461b 1 zbog takva podražavanja osjetila vida ponekad kažemo da nam se čini kako vidimo da se kreće nešto što zapravo miruje, a zbog toga što nam osjetilo opipa dojavljuje dva kretanja, čini nam se da je jedan

5 predmet dva. Općenito, ako se neko drugo, nadređeno ne usprotivi, počelo (opažanja) potvrđuje opažaj dobiven od svakog pojedinog osjetila. Sve u svemu, dakle, izgleda da se pojava ne pokazuje uvijek, nego samo onda kada je ono presudno zatomljeno, ili ako se ne kreće svojstvenim kretanjem. Kao što rekosmo, razni ljudi su zbog različitih svojstava lako zavarani, pa je tako i onaj koji spava zbog

10 sna i podražavanja osjetila te svega ostaloga što se zbiva vezano uz opažanje, tako te ono što i malo nalikuje (nekom stvarnom predmetu) izgleda da je on sam. Jer kada čovjek spava, zbog slijevanja najvećeg dijela krvi u njezin izvor (srce), zajedno slijede i unutrašnja kretanja, i to jedna možnošću, a druga djelatnošću. Ona se tako nahode da će za kretanja (krvi) odatle izroniti jedno (unutrašnje) kretanje, a kad ono

15 iščezne, izvirit će drugo. A jedna prema drugima se nahode kao umjetne žabe koje se podižu u vodi kako se sol otapa. Tako se u nama nahode (i ta kretanja) možnošću, a kada se razriješe ona koja smetaju, ova se udjelovljuju. I kada se oslobode, u djeliću preostale krvi u

20 osjetilima ona se kreću i postaju slična poput oblika u oblacima koji brzo se mijenjajući nalikuju ljudima i kentaurima. Svaki je od tih, kao što je rečeno, preostatak opažaja u djelatnosti. I kada stvarni opažaj prođe, onaj ostaje, pa je istinito reći da je takav poput Koriska, ali nije Korisko. Dok je

25 trajalo opažanje, ono nadređeno i ono rasudno nije reklo da je to Korisko, već na temelju toga da je ono onaj pravi Korisko. Stoga ono koje opaža objavljuje taj podražaj na taj način, /ako nije posve ustavljeno od (kretanja) krvi/, tek onda kada je svjesno toga da taj

30 podražaj nije pokrenut zbog kretanja u osjetilima, te se čini da je sama sličnost ono istinito¹¹. A moć sna je tolika da to čini neopaženo.

462a 1 Dakle, kao kada bi nekome neopaženo gurnuli prst ispod oka, njemu se ne bi samo pričinilo, nego bi i mislio da je jedno dvoje, a kada to ne bi bilo neopaženo, to bi mu se pričinjalo, ali on ne bi tako mislio. Tako je i u snovima - ako čovjek osjeti da spava, i ako je svjestan stanja u kojemu se zatiče opažaj u snu, njemu se pričinja, ali nešto u njemu

5 govori da mu se Korisko samo priviđa, a da nije Korisko /jer često čovjeku kad spava nešto u duši govori da je usnovina samo pojava/. Ako pak ne osjeti da spava, ništa ne proturječi predodžbi. A to da istinito govorimo, te da predodžbena kretanja jesu u osjetilima, bjelodano je iz onoga ako bi se netko pažljivo pokušao

10 prisjetiti onih stvari koje trpimo kada padamo u san i kada se budimo. Jer ponekad će onaj koji se budi zapaziti da su slike koje mu se pojavljuju dok spava zapravo kretanja u osjetilima. Jer nekoj se djeci koja imaju posve otvorene oči, ako je mrak, pojavljuju mnoge slike

⁹ Τα ερωμενα ενυπνια su krepke, ali također i upeĀatljive, dojmljive usnovine.

¹⁰ Iz osjetila.

¹¹ Vrlo teško prevodivo mjesto. Dodatnu poteškoĀu predstavlja nesuglasnost razliĀitih izdanja izvornika, zbog Āega to mjesto prevoditelji tumaĀe na razliĀite naĀine.

15 u kretanju, pa se stoga često u strahu preko glave prekriju. Dakle, iz svega toga treba zaključiti da je usnovina neka prikaza u snu. Jer maločas spomenute slike nisu usnovine, niti ako se pojavi što god drugo nevezano od opažaja, niti je svaka prikaza u snu

20 usnovina. Prije svega, jer se nekima (u snu) događa da nekako opažaju i zvuk i svjetlo i okus i opip, ali vrlo slabo i kao iz daljine. Ponekad oni koji spavaju s malo otvorenim očima pomisle da su spavajući ugledali slabo svjetlo svjetiljke, ali čim se probude odmah prepoznaju da je ono od te svjetiljke. Tako i oni koji (misle da) slušaju slabe

25 glasove pijetlova i pasa, čim se probude to jasno prepoznaju. Neki čak i odgovaraju kad ih se (u snu nešto) upita. Što se tiče budnovanja i spavanja naprosto, moguće je da dok se jedno zbiva da je i drugo na neki način prisutno. No niti jedno od tih (stanja) ne valja nazvati usnovinom, niti pak sve one istinite misli koje nastaju u snu mimo

30 prikaza. Ali ona prikaza koja nastaje od opažajnog kretanja u vrijeme spavanja, kada čovjek odista spava, to je usnovina. I zaista, nekima se događa da za cijeloga života niti jednu

462b 1 usnovinu nisu vidjeli (usnuli). Međutim, to je vrlo rijetko, ali se ipak događa. Neki dakle niti jednu usnovinu nisu vidjeli (usnuli) za cijeloga života, a neki sve dok se nisu približili poodmakloj dobi. Uzrok tom nenastajanju (usnovina) treba smatrati nečim vrlo sličnim

5 tome što se usnovina ne javlja niti onima koji usnu nakon jela, niti djeci. Posve je pak smisljeno da se nikakva prikaza ne pojavljuje onima kojima je narav ustrojena na taj način da im mnogo isparavanja provaljuje prema gornjem dijelu, a onda ponovno padajući stvara mnoštvo kretanja. Ali ništa nije neobično da im se s primicanjem

10 starosti pojavljuje i usnovina. A taj se preokret suprotnih stanja nužno zbiva zbog neke promjene koja se događa ili radi starosti ili radi nekog duševnog djelovanja.

Preveo sa starogrčkoga:

Pavel Gregorić

Komentari

^a Naziv ovog Aristotelovog spisa u grčkom izvorniku glasi *peri enupnion*, što odmah stvara neke terminološke poteškoće kojima većina svjetskih jezika teško može doskočiti. Naime, Aristotel razlikuje o *upnoV-* san, od *to enupnion*, što ovdje prevodimo kao usnovina, jer je riječ složena od prijedloga *en-*, unutar, i *upnoV*, pa znači 'ono što je u snu' (*to en upnw on*). Zbog deminutivnog nastavka *-ion* možda bi *enupnion* bilo primjerenije prevesti kao 'usanak', no naš deminutiv tom pojmu daje neizbrisiv prizvuk stanja.

UpnoV za Aristotela predstavlja, s jedne strane stanje duše u vrijeme počinaka, koje se stavlja nasuprot budnom stanju ili budnovanju, o čemu pak govori neposredno prethodeći spis (O snu i budnosti - *Peri upnou kai egrhgorsewV*); s druge strane upnoV je totalitet psihičkog zbivanja u vrijeme spavanja (*en tw kaqeudein*). Nasuprot tome, *enupnion* je pojedini doživljaj, prikaza (to fantasma) koji u snu 'izvire na površinu' kao preostalo opažajno kretanje nastalo, dakako, na javi, u budnom stanju.

Većina svjetskih jezika ne zadržava tu distinkciju, pa tako na primjer W.S. Hett (Loeb Classical Library) i J.I. Beare (Oxford University Press) naslov prevode kao *On Dreams*, H. Bender (Leipzig) ga prevodi kao *Über Träume*, a E. Rolfes (Stuttgart) *Von den Träumen*.

^b Kad Aristotel u svojim psihologijskim i biologijskim spisima govori o dijelovima duše, on nipošto ne smatra da je duša u živih bića odista sastavljena iz različitih dijelova, već da se nju radi ispravnijeg promišljanja može podijeliti prema njezinim osnovnim djelatnostima u nekoliko dijelova.

^c Aristotelov pojam *h aisqesiV* ima dva osnovna značenja: prvi je opažaj, osjet, zamjedba, a drugi je osjetilnost. Osjetilnost je opažajna sposobnost, mogućnost opažanja koja postoji neovisno o tome da li se trenutno opaža ili ne. Dakle, naš vid je osjetilnost koja postoji neovisno od toga da li gledamo ili ne, odnosno da li njime nešto opažamo ili ne. Aristotelovim rječnikom govoreći, osjetilnost je mogućnost (*dunamiV*) opažanja, sam opažaj je njegova djelatnost (*enteleceia*), dok je gledanje proces njegova udjelovljenja (*energeia*).

^d Iz sličnog razloga zbog kojeg pojam *to enupnion* prevodim kao *usnovina*, to *fantasma* prevodim kao 'prikaza', a *h fantasia* kao *predodžba*. Naime, ovaj potonji pojam označuje cjelokupnu predodžbenu mogućnost duše, dok prvi pojam označuje neku pojedinačnu predodžbenu sliku.

^e Aristotel u ovom spisu na tri mjesta spominje grčku riječ *h arch* (*thV aisqesewV*) koja se na prvi pogled može učiniti prilično dvojbena. Naime, radi se o stanovitom dijelu tijela u kojemu se nalazi ishodište i stjecište cjelokupne osjetilnosti, odnosno osjetilni dio duše. Ključ razumijevanja punog smisla te riječi možda leži u D knjizi Aristotelove *Metafizike* (1012b 34 - 1013a 23), gdje je počelo "...ono od čije prisutnosti nešto prvo nastaje, kao što je hrptenica brodu i temelj kući, dok u životinja jedni pretpostavljaju da je to srce, drugi mozak, a treći što god drugo takvo;" (1013a 4-6), "...i dalje, ono odakle je prvo kakva stvar spoznatljiva..." (1013a 15). Latinski prijevod dosljedno sva tri mjesta prevodi s 'principium', dok W.S. Hett na prvom i drugom mjestu prevodi kao 'starting-point', a na trećem kao 'controlling power'.

